

Een antidotum tegen het neutraliteitsvirus in de geschiedwetenschap¹

Dr. Ewald Mackay

Voor Ton van der Schans, collega en VCH-compaan!

1. Inleiding

Al vele jaren kruisen de wegen van Ton van der Schans en mij elkaar. We hebben elkaar leren kennen aan de wieg van het VCH-petekind en die kennismaking is bij de al wat oudere en bedaagdere heer die Hogeschool de Driestar heet collegiaal voortgezet. Toen Liesbeth Schimmel mij vroeg of ik mijn lezing voor het VCH-debat over neutraliteit (8 januari 2010) wilde uitwerken tot een bijdrage voor jouw afscheidnummer van *Transparant*, heb ik dan ook meteen ja gezegd: graag draag ik mijn artikel op aan jou en aan onze jarenlange samenwerking!

Tijdens genoemd debat heb jij gesproken over je promotieonderzoek rond de vraag hoe gereformeerden in de zeventiende eeuw fysisch lijden hebben ervaren. Vragenderwijs heb je ons laten meevoelen met je dilemma: denken over Gods hand in de geschiedenis is op zichzelf zeer waardevol maar moet je dat nu verbinden met de praktijk van de geschiedschrijving en, zo ja, hoe dan?

Naar mijn stellige overtuiging mag en kan dit binnen de termen van de geschiedwetenschap. Ik wil graag beargumenteren waarom dit volgens mij kan en waarom we uit onze schroom en verlegenheid moeten weg lopen. Ik wil eerst een persoonlijke inzet geven (paragraaf 1), voorts wil ik mijn argumentatie geven (de paragrafen 2 en 3) en daarna wil ik mijn betoog uitwerken naar jouw geschiedkundige praktijk (paragraaf 4) om het geheel met een heildronk te besluiten.

1. Het midden van de Kerk

Binnen het huidige debat over neutraliteit overheersen twee opvattingen: 1) we moeten streven naar neutraliteit, ook al is het doel niet volkomen haalbaar; 2) de waarheid is in feite niet echt kenbaar. De eerste opvatting zou ik willen etiketteren als 'modernisme' en de tweede als 'postmodernisme'. Het modernisme behelst een wetenschappelijk zekerheidsideaal: ons kennen kan, wanneer het aan een aantal voorwaarden voldoet (van bewijsbaarheid) de status van 'weten' of 'zeker weten' bereiken. Het postmodernisme behelst een wetenschappelijk onzekerheidsideaal: ons kennen kan nooit een hogere status dan 'menen' bereiken.

Ik kies voor geen van beide opvattingen. Het modernisme pretendeert mijns inziens teveel en het postmodernisme te weinig.

Ik kies voor een middenpositie, zoals ik die aantref in 'de klassieke traditie van de Kerk in rapport met de tijd'. Deze traditie zegt mij dat in God alles zeker is maar dat mijn kennen beperkt is. Beide elementen vinden hun grond in het Woord: God bestaat werkelijk en kent volkomen; 'wij nu kennen ten dele' (1 Kor. 13). Tussen modernisme en postmodernisme ligt dit midden van de Kerk: dit kennen is *for the time being* genoeg! Hierna – in de hemelse werkelijkheid – zullen we volkomener kennen.

2. Wetenschap

Ik ben van mening dat de kern van het neutraliteitsprobleem vast zit op onze opvatting van wetenschap. Elke opvatting van wetenschap rust ten diepste in zichzelf en probeert zo goed mogelijk zichzelf en de eigen aanname te verbinden met de werkelijkheid. Daar kun je vervolgens zo kritisch en streng mogelijk over debatteren maar uiteindelijk is er geen definitieve zekerheid te vinden.

¹ Uitgewerkte tekst van mijn bijdrage aan de VCH-netwerk bijeenkomst over 'Neutraliteit in de geschiedwetenschap', Utrecht, 8 januari 2010.

Als dit zo is, dan ligt hier ruimte voor een religieus geïnspireerde axiomatiek. Methodisch naturalisme of -atheïsme (het uitsluiten van elke bovennatuurlijke verklaring) is in dit licht niet sterker of zwakker dan methodisch theïsme (het insluiten van denken vanuit God). Ik begrijp in dit licht niet waarom religieuze wetenschappers dan toch vaak kiezen voor methodisch atheïsme. Volgens mij brengt het hen onnodig in conflict met hun diepste overtuigingen inzake Gods betrokkenheid op natuur en geschiedenis. Het lijkt mij, als methodisch theïsme verdedigbaar legitiem is, onnodig bescheiden om een christelijk scheppingsconcept of een providentieel handelingsconcept af te wijzen. Waarom zouden we de schepping, Gods hand of de ziel afwijzen als hun tegen-axioma's arbitrair en feitelijk met het geloof tegenstrijdig zijn. In ieder geval geldt hier dat geen enkel axioma neutraal is: neutraliteit bestaat niet en het bestaat ook principieel niet en je moet het principieel ook niet willen nastreven!

Er is een vrij sterke filosofische verdediging van dit standpunt te vinden in de christelijke traditie, zo recentelijk bij de Alvin Plantinga-school. Maar om wat voor reden dan ook zijn vele wetenschappers toch 'roomser dan de paus' inzake hun bescheidenheid. Ik vind het een bedenkelijke bescheidenheid. Is het wel bescheidenheid? Is het geen angst voor naamschade of carrièreverlies?

3. *Geschiedwetenschap*

Geschiedwetenschap is, als elke wetenschap, een zeer bijzonder veld met een zeer bijzonder object. Ik verhoud me niet tot het verleden als een absolute waarnemer tegenover een absoluut object. Ik verhoud me – dat is de grote ontdekking van de historische revolutie – als een relatieve waarnemer tot een relatief object. Ik heb immers een bepaalde *Sitz im Leben*, een blik, een verstaanshorizon, een bril, een standplaats. Mijn object is niet een steriel ding maar een ongrijpbaar fluïdum van daden, gedachten, beelden, gebeurtenissen. Dat object "genereert" mij in zekere zin als waarnemer: ik bevind me in een bootje, voortgestuwd door de tijd die ik, achteromkijkend, interpreteer.

Het harde of stevige wordt dan gevormd door 'persoon', 'gebouw', 'the outside of events'. Je kan dat op rij zetten en er een kaft omheen doen en zeggen dat je dan objectieve geschiedschrijving pleegt maar zo werkt het niet. Jij ordent de feiten, voegt jezelf toe en in het verhaal ontstaat dan een beeld. Dat beeld drijft op "hardere" zaken als gebeurtenissen en personen, maar is veel meer dan een relaas daarvan alleen. Elke historicus interpreteert de geschiedenis vanuit zijn verstaanshorizon.

Volgens mij is dit het *pièce de résistance* van de geschiedwetenschap zelf. Je moet dan niet zeggen dat het jammer is dat er niet meer in zit of dat je toch zoveel mogelijk moet streven naar objectiviteit of neutraliteit. Je moet dit alles erkennen en creatief te werk gaan: dat mag binnen de grenzen van de hardst mogelijke bronnen juist ook. Elke tijd dient hier zijn eigen wiel uit te vinden. Onovertroffen is het door Huizinga zo gezegd: 'Geschiedenis is de geestelijke vorm waarin een cultuur zich rekenschap van haar verleden geeft'. Dát is waar het omgaat: je rekenschap geven van je verleden. Dat is een geestelijke vorm; neutraliteit is geestloze vormeloosheid.

Het gekke is dat we vaak toch blijven geloven in en streven naar 'zo neutraal mogelijk weten' en 'zo objectief mogelijk kennen'. Dit heeft mijns inziens iets absurds: dan is, bijvoorbeeld, het woord 'holocaust' niet toegestaan en mag je slechts zeggen dat er zes miljoen Joden zijn "gedood" in de tweede Wereldoorlog. Het is veel eerlijker om het eigen perspectief duidelijk te benoemen en dan zo goed mogelijk te kijken vanuit dat perspectief.

Een providentieel perspectief op de geschiedenis heeft dan zelf een bescheiden maar legitieme status. Ik kan sinds de historische revolutie niet meer met de stelligheid spreken waarmee een Abraham van der Velde dat deed. Mijn interpretatie is van beperkte waarde en betekenis. Zij is mijn beeld van het verleden of van een deel van het verleden en zij is daarin tegelijk zelfbeeld, beeld van mijn heden. Geschiedenis kan in dit perspectief ook binnen het onderwijs betekenis krijgen: het blijft niet op quasi-wetenschappelijke distantie maar het wordt een spiegel waarin de leerling of student in zijn eigen heden in kijkt: er ontstaat een betrekking en eerst in die betrekking of ontmoeting is 'je rekenschap geven' mogelijk.

4. De praktijk van de geschiedschrijving

Wat ik tot nu toe (zeer beknopt uiteraard) heb gezegd, zie ik als mijn levenslange opdracht. Het valt als zodanig onder de geschiedfilosofie en is na te lezen in en gebaseerd op *Geschiedenis bij de Bron* (1997), *Gedenkstenen in de Jordaan* (2000) en (meer onderwijskundig) in *Meesterschap in spiegelbeeld* (2007). Dat vak geschiedfilosofie heeft een eigen bestaansrecht en eerlijk gezegd geven vele (christen)historici mij altijd het idee dat je, als je dat vak beoefent, geen echte historicus bent. Zo liet ik Puchinger mijn proefschrift zien en hij bladerde het zo wat door en zei: 'en nu weer gewoon geschiedenis schrijven'.

Het vak geschiedfilosofie heeft mijns inziens een eigen bestaansrecht. Daarnaast moet de geschiedfilosoof zich proberen te verbinden met de praktijk van de geschiedschrijving zelf. Dat is niet gemakkelijk. Ik probeer in een denkgeschiedenis van Europa dit ook te doen, tussen alle bedrijven door. Enkele bestanddelen van deze aanpak zijn:

- theologisch: in bescheiden mate Gods hand noemen
- traditiehistorisch: de christelijke traditie als perspectief nemen
- ontologisch: ruimte openlaten voor contingentie, wonderen en synchroniciteit
- maatschappelijk: Huizinga's notie van "rekenschap"
- biografisch: de eigen denkweg is deel van het geschiedbeeld
- pedagogisch: geschiedenis als 'spiegel' voor de leerling
- creatief: wie het weet mag het zeggen, zoek mee!

Ik wil het onderzoek van Ton van der Schans hier als voorbeeld nemen. Je kan hier "op safe" spelen door je keurig te houden aan een analyse van wat gereformeerden in de zeventiende eeuw dachten over het fysische lijden dat hen middels ziekten en natuurrampen overkwam. Ik vind dat deel van dit onderzoek zou moeten zijn een eigen visie op de diep rakende problematiek van Gods hand en fysisch lijden. Hiermee zou je in gesprek kunnen gaan 'over de eeuwen heen' met de 'in tijd verre naasten' en hiermee zou je de hedendaagse lezer in de spiegel kunnen laten kijken. Het gehele betoog zou van mij iets van de eigen kleur en sfeer van Ton mogen hebben en ik zou geïnteresseerd zijn in de vraag in hoeverre je eigen biografie je brengt tot deze problematiek.

In alle vrijheid daag ik mijn collega en VCH-compaan uit om de handschoen op te nemen! We zullen elkaar vast nog blijven tegenkomen! Het VCH-deel van de weg is nu dan verleden tijd, maar waren we om dáárin te wonen geen historici geworden?! Het ga je goed!